

FUIMUS TROES?*

KABDEBÓ LÓRÁNT

Herman Broch Vergiliusának azért kell meghalnia, mert át akarja még egyszer írni az *Aeneist*. Nehogy már valami mást eszeljen ki a végre elkészült birodalmi eposz helyett, nehogy megfossa a „pax Augustát” világrendező erejétől. Azt még megengedték a vidéki születésű és vonzalmaival a világot latin vidékiként szemlélő költőnek, hogy egy-egy esemény tárgyi leírásából ki-kimeneküljön, hasonlatait az itáliai táj és természet képeivel gazdagítsa. Ennyi dekorációt megengedett a világbirodalmat rendszerező uralkodó iskolatársa-barátja, a költő magának. De a világrend hatalmi szerveződését a gens Julia dicsőségével összehangolva, a világbirodalmi rendre vonatkoztatva kellett végigvezetnie. Hősi éneket szöveggé szervezni. És ez a hősi ének átvészelt a keresztény századokat is, hiszen a *Negyedik ecloga* szerzője Krisztus pogány prófétájának szerepében élt tovább. Az általa szentesített római világrend az ő művében rögzült utókorára.

Mint ahogy az ő művének megkérdőjelezésével lehetett kétségbe vonni utóbb a hatalmi struktúrákat. Mintha az ő végrendeletét – műve megsemmisítését – teljesítenék be időnként a vele vívó utódok. Akárha Lucanus *Pharsaliája*, mely éppen az *Aeneis* hagyományával vívja az első vetélkedőt, és példát ad a „rend” elleni „izgatásra”, kedvenc olvasmányaként a *Kalapos király* című pamflet szerzőjének, Ányos Pálnak például felsőelefánti száműzetésében; aztán az anonim drámaszerző Oxfordban, a Stuart-kor barokkjá idején (*The true Trojans*), vagy a diktatúrákat megkérdőjelező XX. században, amikor a költő fiktív halálát végiggondoló, keresztény vallásúvá alakuló osztrák zsidó, aki az érték kérdését szembesíti a kimondható valósággal, a metafizika vonzáskörében szemléli a létezés rendjét. Avagy az angol nyelvű költészetéért Nobel-díjjal jutalmazott ír költő, aki az „ellenség nyelvén” vált világhírűvé. És aki kései verseiben a világrend „forgandóságát”, „gyűrűzését” éppen a Trója pusztulásához „viszonyuló” történelem- és művészetszemlélettel érzékelteti:

Hector is dead and thwre’s a light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.

(The Gyres)

* Darab Ágnes köszöntő kötetébe ezt a kedves tanulmányomat szánom, sok szeretettel köszöntve kerek számú születésnapján. Kabdebó Lóránt

(Szele Bálint keserűbb fordításában: „Hektór halott és Trója lángot vet; / Aki látja, gyászos örömmel nevet.” Vagy ahogy Turczi István megformálta ennek a szinte fordíthatatlan sornak megbékéltebb magyar változatát: „láttukra arcunkon mégis tragikus derű.”)

De maga a „nyersanyag”, a hősi ének tőle származik: amikor a tragikus realitások átrendezésének, a létezés metafizikus távlatának a személyes cselekvést vezérlő sugárzását keresik Vergilius utódai a távlatokat vesztő, embert megszenvedtető politika-vezérelte reális világ ellenében. Mi lehet ez a „gyűrűzés” ebben a földi létben? A tragédiát ellenpontoszhatja-e a derű egyensúlyozó ereje? Csak a halott Hector és a lángokban álló Trója és a gens Julia hatalmi dicsősége a tény, és a tényeket tudomásul vevő röhögő emberek szatírájátéka, békaegérharca, a tragédia és a travesztia ketőse – avagy létezhet valamilyen „hősi travesztia”, a leírható dolgok heroikus felülírása, hősi „átöltöztetése”? A tények metafizikaivá hangszerelése. Megtalálható-e a poétikában a pillanat, melyet „tragic joy”-nak nevezhetünk? Megvalósítható-e a „hősi travesztia”?

* * *

„KL: És mondod, hogy már ekkortól ismered az Aeneas-szobrot a schönbrunni parkból.

SZM: Kivittek oda is kirándulni. De akkor nem fogtam én ezt fel. Csak valahogy nem tetszett, abszolút. Aztán amikor elvittek megmutatni a Rákóczi tartózkodási helyét, Rákóczi Júliának a házát a Himmelpfortgassén [*A mai Erdődy-Fürstenberg-palotát*], és a közelben, ugyanennek az utcának az elején megtalálom Jenő hercegnek a téli palotájánál megint Aeneas ábrázolását, a szokott kellékekkel, akkor már egy kicsit elgondolkoztam.

KL: Ott is van egy Aeneas szobor?

SZM: Megnézzük azt is, az közel van, mert ahogy a Dómtól indulsz a Kärtneren, akkor mindjárt ott van az első utca. Úgyhogy azt is látnod kell. Ez már *A pillanat*, csak még nem tudom. Ezért írtam a bevezetésben, hogy hatvan esztendeig fogok dolgozni rajta, amíg el tudom mondani az üzenetemet.

KL: »... *Creusát keresem Ilionból,
Ostrom lángjai közt meghalt, így írta le Maro,
nem hiszem el ma se, mit nem hittem gyermeki fejjel,
és keresem Creusát hat hosszú évtized óta.*« – írtad az *Invocatio*ban.”

Az évezredfordulón egy hétig jártuk Bécset, mondta Szabó Magda ifjúsága történetét. Benne nemtetszését Pius Aeneas, azaz Kegyesatya történetével. A groteszken menekülő Aeneas, amint azt Vergilius rögzíti a rapszodoszok éneke nyomán, megfantáziájával foltozgatja megszobrítva – ez felháborítja az ifjú lányban az írónőt. És élete vége felé az írónő bosszút áll a szoborban megrögzült történeten. Felülírja.

Mert amíg ezt a két remekművet, *Az ajtót* és *A pillanatot* meg nem írja, nem kezdhetett hozzá saját élettörténete átírásához, a *Für Elizéhez*. Megtiszteltetés volt: gépiratban olvashattam e két remeket. Nesze, olvassad! A Für Elize? Nem mondok semmit. Vidd és olvasd! Kétszer, szinte ugyanazokkal a szavakkal kaptam kézbe a magyar és világirodalomnak adott e kettős ajándékot. *Az ajtó* nagysága fejbevagott. *A pillanat* erejét, értékét megéreztem, de személyes formáltságát talán csak mára értem igazán. Amit a világnak adott benne és általa, azt érzékeltem, csak a személyes szegmenseket nem fogtam fel igazán. De hát a modellek akkor túl közel voltak még hozzám.

Azt már akkor is visszaigazolhattam, amint az író ezzel a művel kilépett a történelemből. Ahogy a metafizikával átszövődött „hősi travesztia” megszerveződik a regényben, az első olvasásra kisugárzott. Azt mondhattam, hogy az egyik legtragikusabb század írója és olvasója egymásra talál a regény követése során: megéltük századunkat, túl is éltük, be is teljesült általunk a sors akarata – csak hogy *quomodo*? Hogyan is alakult az igazi történetünk? Az igazi trójaiak milyenek is voltak, miként teljesítették be a valóban beteljesült képleteket? *Az ajtó* – az erkölcsi fenomén diadala akár saját megaláztatása árán is: ezzel mond ítéletet a megvalósult történeten. *A pillanat* – amikor az ember kilép saját történetéből, hogy a *történetet* mégiscsak beteljesítse. Amikor egy ember „átöltözik”, hogy egy szereplehetőség megvalósulhasson – éppen általa. Mert valaminek meg kell történnie, akárha más, akárha a sajátjától eltérő maszkot öltve lesz a dráma szereplője. Az első a morál könyve, a második a személyes metafizikai telítettség könyve.

És egyben a bosszú könyve. Lehet-e bosszút állni a sorson azzal, hogy beteljesítettünk egy általa kiszabott feladatot. Amikor a feladat beteljesül, de nem az teljesíti be, akire osztódott, hanem az, aki alkalmas annak végrehajtására. De a világ – a külvilág és a történelem – az eredeti szereposztásban tudatosítja a maga számára a történeteket.

Micsoda káoszt szabadítana a világra, ha kiszabott rendje éppen a rendetlenség pillanatának közbeiktatásával valósulna meg. Pedig így igaz. A „pillanat” (talán már maga a feltételezett „nagy bummm is”) kívül esik a történelmen, azért, hogy a történetet beteljesülni láthassuk, láthassák – az idők végezetéig. A pillanat a történelem metafizikája. A nem érthető, de valójában létező valóság. A rendetlenség, amely a rendet alakítja. Az Ige testté létele. Amikor – egy másik remekmű, az evangéliumok történetének átöltöztetője látomása szerint: – „a ló meghal a madarak kirepülnek”, amikor „én KASSÁK LAJOS vagyok” és „fejünk fölött elröpül a nikkal számovár”.

Amikor az életre született megtalálja saját formátumát, bárha a történelem elrepül a feje fölött. Külön-külön vannak: a történelem szétválasztotta őket – mégis összetartoznak. Ez az összetartozás a „hősi travesztia”. Ez az összetartozás a Yeats-i gyűrűződés alakuló kúpja, a „tragic joy” pillanata, amelyet én most „hősi travesztia”-nak neveztem.

És mi az, amit nem tudtam már megkérdezni Magdától? Miként osztódik le a *Creusais* története a szereplőkre? Az oly igen hangsúlyozott Creusa szökesége sokadszorra fedte csak fel előttem a heroina formáltságába belejátszó tulajdonságok modelljét. Creusa mögött ott izzik Nemes Nagy Ágnes reneszánsz módra klasszikus

jelleme. Hányszor hallottam Szabó Magda szájából epiteton ornanszként éppen a nagy szőkeségére való utalást. És ott van a könyv záróköve: *Kivonat az ókori lexikon 89. pótkötetéből*: „a Creusais másodpéldányát Agia Nobiliának sikerül megmentenie.” Amikor most újraolvastam, éjjel döböntem rá, és gyorsan fel is írtam a félálomban átjátszó összefonódást: Creusa – N. N. Á, Agia Nobilia. *A pillanat* – az Újhold regénye. Mert a „másodpéldány” az eredeti! Ágnesnek sikerült a modellt beteljesítenie: akarnokok ellenakaratóban az emberi méltóság szerepét diadalmasan-kegyetlenül alakzattá és szöveggé átöltöztetni. De az indulat, a bosszú diadallá szerveződése, a történelem szentivánéji Puckja és egyben a Vihar Prosperója és Calibánja egy személyben – a játékos, mégis kegyetlen varázsló: az meg maga Szabó Magda. A szöveg játékoságának élvezője és a sors beteljesedésének varázsvesszős irányítója. A legyőzhetetlen. Aki ebben a regényben idézi meg Eszkiesz istennőt, a pillanat rendtelenségének rendteremtőjét. Mert rendnek lenni kell. Igazinak. Mert különben belevész a világ.

Szabó Magda szöveggé alakított létszemlélete: a tudottat percenként átöltöztető fantáziálás, a lehetőségek, a rejtekutak pillanatonként alakuló lehetőségei, az értékek állandó átértékelése – quomodo? Simili modo. De mihez viszonyítva „similis”? A rendhez és a rendtelenséghez egyazon pillanatban.

Amint „hat szereplő” keres egy szerepet. És ha sikerül, az nyeri el a szerepet, aki azt a legsikeresebben tudja eljátszani. Még ha álöltözetben is. Átöltöztetve. Átmene-kítve a diadalra. A diadalra, amely éppen az egyén sikerét kérdőjelezi meg. Önmeg-valósítását. Sikere: önmaga megzabolázása. Túlélése: egy nem akart élet felvállalása. A történelem önmagát éltetése? Vagy az arra méltó sikerre segítése? A rend és rendtelenség sajátos helycseréje. Hogy megmaradjon az emberi méretűség a létezésben. A mérték kiváltásának és tartásának regénye *A pillanat*.

Jaj, Magda, mit is akartál ezzel a könyvvel? Ezzel a csodálatos remekművel, melyben mindenkit átöltöztetsz, kiteljesedéshez segítesz. De vajon boldoggá is teszel? Te magad boldog lehettél? Amikor írtad, meg vagyok győződve, feltétlen boldog voltál. Beteljesítetted író sorsodat. *A Für Elize* helyett megteremtettél egy talányos csodát.

* * *

Ismertem Szabó Magdát. Ismertem volna Szabó Magdát? A szöveget öltöztetni gyönyört sugárzó élvezettel tudja. Ennek segítségével hatol a dolgok mögé. Megszenvedve a maszk mögötti létet. A pillanat gyönyörét megélte annak átváltoztató erejét átélve, betöltve a múltat és félve a jövőt. A létezés alakulása pillanatában átírva a maga számára. Szerette a világot? A kötelességteljesítést becsülte. Hogy hangzik hősi travesztiájának utolsó mondata? „Bűn s bűnhődés pillérei közt itt járt Creusa királynő.” Hadd folytassam ezt fizikusok, Niels Bohr és Heisenberg szavával: „az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”

* * *

Midőn mindezt a konferencián felolvastam, kollegám úgy értelmezte, hogy szemében a személyekre vonatkoztatható olvasatom kulcsregénnyé minősíti le Szabó Magda remekét. Szerinte – és ezzel magam is egyetértek – ha egy regény szereplője mögött látványosan feltűnik egy valóságos személy ismerős alakja, ez sokat levonhat a mű értékéből. Csakhogy az én értelmezésem szerint Szabó Magda művében nem Nemes Nagy Ágnes életre keltését vállalta feladatául, hanem esetlegesen, mint sokszor megfigyelt, jó ismerősének vonásait kölcsönözte egy megoldandó alkotói probléma megvalósításánál. (Miként az archaikus erkölcsiséget megformálandó *Az ajtó* Emerencéhez jellegzetes figurális vonásokat kölcsönzött egy valahai utcaszomszéd, takarítónő, a Szabó–Szobotka házaspár bizalmasának életéből. Ugyanakkor ugyanennek az életbeli alaknak tulajdonságai a férj saját regényében szörnyetegként, élete megkeserítőjeként jelentkeznek.) *A pillanat*ba a diadalért a veszteséget is vállaló, a hősi férfi szerepre önmaga érzelmi életének feláldozásával vállalkozó asszonyiség megformálásához emelhetette – esetleg – Szabó Magda az Újholdban és annak vezércsillagzatában megtestesült eszmény vonásait.

A pillanat több, más, mint egyszeri elégtétel kulcstörténete. Szabó Magda – mondjuk így: – véletlenül belepottyant az irodalomtörténet egy furcsa eseménysorába, amelyhez hasonló a XX. század is oly sokszor és oly sokfelé produkált a világban. Az általa át- és megélt események benne olyan feladványt gerjesztettek, amelyben az emberi létezés egyik alaphelyzetének kérdésével, a kereszténység öszszevitakozásának metafizikai problematikájával találta szemben magát. Szabó Magda történeteiben-szövegeiben benne vív egy életen át az eleve elrendelés és a szabad akarat, megalapozva jelenlétével az emberiség történelmének értelmezését. Katolikus és protestáns ősök hagyatéka dobta fel számára a *Creusais* „átöltöztetett” történetét: alkalmat a létezés kettős esélyűségének értelmezésére. Egy eseményt, amelyben megtörténül, aminek történnie kell, ugyanakkor mindez csakis egy „átöltöztetés” bekövetkeztével, egy másfajta történet beléptetésével válhatik megvalósult történelemmé. Benne és általa a szabad akarat vállalása teljesíti be az eleve elrendeltséget. Szabó Magda az írásművészetét jellemző sajátos poétikai játékkal megidézi Eszkiesz istennőt, aki azután átveszi a szövegben az uralmat. Kiszabadítja Szabó Magda író a racionális gondolkodás útvesztőjéből, és megajándékozta a poétika segítségével az alkotásban a létezéshez emelkedés, és benne lét ajándékával. Itt már elveszíti Szabó Magda a szöveg feletti uralmát, a szöveg túlmege az író személyes esélyességén: megteremtődik a létezés testet öltésének poétikai *pillanata*. A szövegteremtő játék a metafizikai létértelmezés mélységes mély kútjába nézés alkalmává „öltözik át”. A vállalás hősiességével. A személyes sors felvetette problematika a szövegben a létezés ohajtva sejtett átéltségével telítődik.

Lehet, – sőt valószínű –, mindennek Szabó Magda megélte-megszenvedte a modell-történetét, de hogy ennek a történetnek a mechanizmusát megérthesse végre, meg kellett alkotnia „hősi travesztiáját” – amelynek azután leosztódására, ha akarom, ráismerhetek a szemünk előtt lejátszódott történetben. Szabó Magdának meg kellett írnia ezt a sajátos műalkotást, hogy értelmezhesse – többek között – a maguk

valahai történetét. De egyben ezzel az alkotásfolyamattal egyúttal ki is jelentkezett a történelemből, csak ezáltal annulálhatta saját történetét.

A pillanat ritka sikeres műalkotás, mert írója benne és általa a létezés racionális tudattal megfejthetetlen törvényszerűségeit tudta megélni. A maga küzdelmességében felmutatja a történelem mechanizmusát. Amely alkalmanként önmaga reprodukciójaként megtestesül, valósággá válik. Tehát nem kulcsregény, de olyan műalkotás, amely kulcsot adhat valóságosan megtörtént események megértéséhez is. A létezés meg-megjelenő leosztódásaihoz.